

Как создавалось ядерное оружие Индии // Азия и Африка сегодня. – 2003. – № 3. 12. Шукла Д. Индийская дипломатия на протяжении веков // Индия. Перспективы. – 2002. – Июль. 13. Abdul Kalam A.P.J. Ignited minds. Unleashing the power within India. – New Delhi, 1998. 14. Abdul Kalam A.P.J. with Rajan Y.S. India 2020: Vision for the New Millennium. – New Delhi, 1998. 15. Baldev Raj Nayar, Paul T.V. India in the World Order. Searching for Major-Power Status. – Cambridge, 2003. 16. Dixit J.N. Makers of Indian foreign policy. – Delhi, 2004. 17. Desai

Moraji R. Indian Unity: from dream to reality. – Delhi, 1964. 18. Engaging India: US Strategic Relations with the World's Largest Democracy. – New York, 1999. 19. Panikkar K.M. Asia and Western Dominance. – Mumbai – New-Delhi, 1999. 20. World reflections. Monthly. – 2005. – Vol. 1. 21. <http://www.indianembassy.org.ua> 22. President of India // www.goidirectory.nic.in

Надійшла до редколегії 10.11.05

Д. Аракелян, асп.

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ КРАЇН БАЛТІЇ І РОСІЇ (ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ)

Розглянуто ключові аспекти відносин Росії та країн Балтії, зокрема проблеми, з якими зіткнулися обидві сторони після відновлення незалежності та спроби їхнього вирішення. Основну увагу приділено територіальним та національним аспектам відносин цих країн.

Key problematic moments in relations between Russia and the Baltic States are examined in this article with which faced both sides after restoration of the Baltic States' independence and attempts of its settlement. The attention is paid to the territorial and national aspects of their relations.

Після проголошення незалежності колишніми радянськими республіками країнам Балтії здавалося, що їхні відносини з Росією розвиватимуться на добросусідській, дружній та взаємовигідній основі. Але подальший розвиток подій чітко продемонстрував, що між Росією та країнами Балтії залишилося багато непорозумінь, які не вирішені й до сьогодні.

Росія 24 серпня 1991 р. визнала незалежність балтійських держав, підписала з ними міждержавні угоди, в яких були чітко сформульовані принципи відносин у важливих сферах суспільного життя РФ та країн Балтії. Росія в той час підтримала вступ балтійських держав до ООН та їхнє членство в інших міжнародних організаціях, вивела свої війська з території цих країн. Зрозуміло, що Росія зі свого боку робила все можливе, щоб залишити країни Балтії у сфері свого впливу, проте керівництво цих країн бачило майбутнє своїх держав у повноправній інтеграції до західного світу, де, на їхню думку, Росії місця не було.

Багато дослідників – як у країнах Балтії, так і в Росії вивчали відносини між цими країнами. Так, у Росії балтійську проблематику досліджують такі вчені, як Д. Тренін ("Балтийский шанс: страны Балтии, Россия и Запад в складывающейся большой Европе"), О. Вахрамеев ("Отношения России со странами Балтии", "Страны Балтии и ворот НАТО"), К. Воронов ("Ближняя" Балтия между Россией и Западом: выбор курса", "Балтийская политика России: поиск стратегии") та ін. У свою чергу в країнах Балтії питанням відносин з Росією приділяється також багато уваги: у Латвії – Ю. Прикуліс ("The Foreign Policies of the Baltic Countries: Basic Issues"), С. Ейварс ("Russia and the Security of the Baltic States 1991–1996"), у Литві – Р. Сапронас ("The costs of NATO enlargement to the Baltic states"), Р. Вілнісаускас ("Baltic States Membership in the WEU and NATO: Links, Problems and Perspectives"), в Естонії – П. Варес ("Returning to Europe – a view from Estonia"), Т. Туйск ("The non-Estonian Population Today and Tomorrow") займалися не лише західним напрямом, але й багато уваги приділяли проблемам з Росією. Звісно, російські вчені розглядають питання відносин з країнами Балтії з позиції "старшого брата" і наполягають на визнанні особливої ролі Росії в цих країнах. У свою чергу балтійські дослідники розглядали і продовжують вбачати в Росії країну, яка являє собою загрозу цілісності їхніх країн, тому вони всіляко підкреслювали на необхідності приєднання до західних структур безпеки і відмежування від Росії, що успішно втілювалося в житті керівництвом цих країн.

Дії керівництва країн Балтії щодо РФ доволі часто мали антиросійський характер. У результаті у відноси-

нах між РФ та балтійськими країнами зростала напруга, підозрілість, відчуженість. Причину цього слід шукати в минулому, а саме:

- країни Балтії були органічною частиною Європи і їхнє довготривале перебування в складі Російської імперії, а потім і в СРСР було трагічною помилкою історії;
- керівництво та більша частина балтійського суспільства розглядає події 1940 р. (приєднання балтійських країн до СРСР) як радянську анексію щодо країн Балтії;
- у зміні національного складу населення республік Балтії за роки радянської влади, коли у великих масштабах із інших республік СРСР направлялися кадри партійних та радянських робітників, інженери і техніки, працівники для підприємств, що будувалися в Прибалтиці;
- у загрози в зв'язку з масовою міграцією асиміляції корінного населення балтійських країн, зникнення їхньої національної культури, оскільки значна частина тих, хто приїхав не знала та й не бажала знати мову, поважати історичні та культурні традиції балтійських народів;
- у сподіваннях на те, що Захід допоможе їм у вирішенні соціально-економічних проблем, у забезпеченні їхньої національної безпеки;
- у посиленні русофобських настроїв у балтійських країнах, що стимулювалося поверненням на історичну Батьківщину емігрантів. Багато з них посіли провідне місце в політичній та військовій еліті країни, так В. Адамкус у Литві (колишній громадянин США) та В. Віке-Фрейберге у Латвії (колишня громадянка Канади) обрані президентами цих країн.

Звісно, були і позитивні моменти радянського періоду історії цих країн, а саме в економічній сфері. У міжвоєнний період країни Балтії мали агропромислову спрямованість економіки, а приєднання до СРСР надало цим країнам можливість вступити на шлях індустріалізації, промислова інфраструктура піднялася на якісно новий рівень. Країни Балтії на момент відновлення незалежності вже належали до країн промислово-аграрного типу розвитку. За роки перебування в складі СРСР були побудовані нові промислові, військові об'єкти, покращена транспортна інфраструктура. На сьогодні Росія перебуває в залежності від країн Балтії щодо транзиту нафти та нафтопродуктів до країн Європи, а також транзиту з/в Калінінградську область – все це надає великі прибутки Латвії, Литві та Естонії.

У відносинах Росії та незалежних держав Балтії залишилося багато невирішених проблем у сфері політики, економіки, міжнародних, гуманітарних питань, а саме питання про кордони, транзит товарів через територію країн Балтії та використання їхніх портів, пробле-

ма нетитульного населення в Латвії та Естонії. У результаті цього відносини зайшли в глухий кут, звідки треба було шукати вихід. Для Росії було вкрай важливо не допустити альянсу балтійських країн з Польщею та Україною і створення на цій основі балтійсько-чорноморського союзу антиросійського характеру. Також керівництво Росії хвилювало бажання країн Балтії будь-яким шляхом потрапити до ЄС та НАТО, що могло означати остаточний перехід цих країн до західного світу та вихід із сфери впливу Росії.

Для нейтралізації згаданих вище тенденцій, створення нових основ для співробітництва з балтійськими країнами Росія виробила стратегічний курс. Це був документ "Довготривала лінія Росії щодо країн Балтії" прийнятий у лютому 1997 р., розроблений за дорученням президента і деталізований МЗС РФ.

Після цього в Росії та балтійських країнах розгорнулася широка дискусія щодо змісту "Довготривалої лінії" і викладених в ній конкретних пропозицій. Цей документ був першою офіційною заявою керівництва РФ про інтереси, цілі, пріоритети російської політики в балтійському напрямі. Зазначалося, що стратегічні інтереси РФ – це забезпечення регіональної безпеки, гуманітарні – захист співвітчизників, економічні – взаємовигідне співробітництво. Стратегічна мета – це створення конструктивної моделі відносин із сусідами. РФ відмовлялася від силових методів у відносинах з колишніми радянськими республіками Прибалтики і готова використовувати для налагодження відносин механізми міжнародного багатостороннього співробітництва [3, с. 5].

Що стосується проблем безпеки в Балтійському регіоні, то вони після публікації "Довготривалої лінії" неодноразово зачіпалися у виступах президента та прем'єр-міністра, заявах МЗС РФ, інших офіційних документах. Під час зустрічі з президентом США Б. Клінтоном у Гельсінкі в березні 1997 р. Б. Єльцин заявив, що Росія готова гарантувати безпеку країн Балтії і зняти їхні побоювання відносно того, що сталося кілька десятиліть тому.

У жовтні 1997 р. під час офіційного візиту до Росії тодішнього президента Литви А. Бразаускаса президент РФ підкреслив, що Росія гарантує безпеку Литви та готова надати їй захист. Він передав А. Бразаускасу заяву про гарантії безпеки країн Балтії і заходи зміцнення довіри між ними і Росією. Голова уряду РФ у виступах на міжнародній конференції з формування нової моделі європейської безпеки у Вільнюсі (серпень 1997) і на засіданні Ради держав Балтійського моря в Ризі (січень 1998) також підкреслював готовність Росії надати гарантії безпеки балтійським країнам, приймати участь у регіональному пакті безпеки країн Балтійського басейну.

Міністр закордонних справ РФ пояснив, що йдеться при цьому не про ізольовану регіональну систему безпеки на основі односторонніх російських гарантій. Він підкреслив, що Москва готова і на "перехресні гарантії" безпеки включно з гарантіями з боку США. Під час візиту в Швецію (грудень 1997) президент РФ заявив, що Росія до 1999 р. скоротить на 40 % своє північно-західне угруповання сухопутних та військово-морських сил. З 1 грудня 1997 р. припинило своє існування угруповання "Калінінградський особливий оборонний батальйон". Війська 11-ї Російської Армії перейшли під керівництво Балтійського флоту і почали називатися Сухопутним угрупованням і Береговими військами флоту [12].

Проте ініціативи російського керівництва щодо проблем безпеки в Балтійському регіоні не викликали підтримки та розуміння з боку офіційних кіл балтійських держав. Ці країни вже до середини 90-х рр. визначили

свої зовнішньополітичні пріоритети, де головним завданням для них було повноправне членство в НАТО та ЄС. Росія ж не розглядалася як один із гарантів безпеки, а навпаки, у східному сусіді керівництво балтійських країн вбачало головну загрозу своїй безпеці, суверенітету, а також подальшого вільного розвитку в сфері політики, економіки, права та ін. На зустрічі президентів країн Балтії в Паланзі 10 листопада 1997 р. вони відмовилися прийняти гарантії безпеки, запропоновані Росією, через небажання підпасти знову під сферу впливу Росії. На зустрічі керівників Литви, Латвії, Естонії, Польщі та України 27 травня 1997 р. в Таллінні, в день підписання "Основоположного Акта Росія-НАТО", учасники зустрічі підтвердили бажання країн Балтії стати членами НАТО і заявили, що будуть зміцнювати співробітництво в усіх галузях. І 16 січня 1998 р. президенти Латвії, Литви та Естонії підписали з президентом США Б. Клінтоном Хартію про відносини США з країнами Балтії [2, с. 78]. Але як і Основоположний Акт, Хартія була політичним, а не юридичним документом. США на себе не взяли зобов'язань щодо гарантування безпеки балтійським країнам; єдине, на що погодилися американці, – це консультації з країнами Балтії, якщо виникне загроза їхньої територіальної цілісності, також на створення чотиристоронньої комісії з партнерства, в рамках якої буде обговорюватися співробітництво у сферах політики, безпеки, оборони, культури і екології, розроблятимуться спільні проекти в регіоні Балтійського моря за участю ЄС та Росії.

Після підписання Хартії керівництво балтійських держав продовжувало проводити лінію на скоріший вступ до євроатлантичних структур. Це прагнення було підтримано новими членами НАТО, особливо Польщею. Президент Польщі О. Квасневський під час візиту в Литву в лютому 1999 р. позитивно відгукнувся на звернення президентів Латвії, Литви і Естонії до керівництва НАТО з проханням підтримати їхнє прагнення вступити в Альянс. У свою чергу керівники західних країн заверили балтійські країни в тому, що з часом вони стануть повноправними членами євроатлантичних структур. Так, помічник держсекретаря США С. Телбот під час візиту в Естонію в січні 2000 р. заявив, що двері НАТО та ЄС відчинені для країн Балтії, а безпека Естонії, Латвії, Литви буде гарантована лише тоді, коли вони стануть повноправними членами цих двох союзів [4, с. 470].

У кінці березня 2000 р. тодішній секретар НАТО Д. Робертсон відвідав Латвію. Він заявив, що "заручини НАТО і Латвії вже сталися, залишилося лише зіграти весілля" [12]. Д. Робертсон підкреслив, що ніяких перешкод для інтеграції Латвії з Північноатлантичним альянсом немає, але, щоб стати постійним членом НАТО, треба відповідати певним критеріям. Критерії ж, за словами Генерального секретаря НАТО, полягали в тому, чи готова країна до вступу в НАТО, чи готовий сам альянс до розширення і чи вимагає цього загальна ситуація в Європі в плані безпеки. Д. Робертсон попередив латвійських керівників, що названий термін вступу країн Балтії в НАТО (2002) не є остаточним. Це, звичайно, викликало розчарування латвійської політичної еліти, але Латвія продовжувала проводити свій курс, як і решта країн Балтії, на вступ до євроатлантичних структур.

Що ж стосується відносин із Росією, то вони вийшли на новий рівень після приходу до влади нового президента РФ В. Путіна. Сталася зміна в зовнішній політиці Росії в сторону більшого прагматизму, зміцнення її економічної складової, а також з визнанням російським керівництвом того, що процес розширення НАТО є остаточним і безповоротним. І це був важливий етап переходу від політики конфронтації до політики конструкти-

вного діалогу як з НАТО, так і з країнами Балтії. Ситуація остаточно змінилася після терактів 11 вересня 2001 р. в США, ці події стали переломним моментом у відносинах Росії з країнами Заходу.

Головним знаменником відносин між Росією та країнами Балтії у 2002–2004 рр. стало подвійне розширення НАТО та ЄС. Ставши членами НАТО та ЄС, країни Балтії виконали свої зовнішньополітичні настанови і тому були готові перейти на інший рівень у відносинах з Росією. Взаємини між Росією та цими країнами на початку процесу подвійного розширення були доволі стабільними і прагматичними, особливо на фоні попередніх років. Але залишилося доволі багато проблем, які і до сьогодні не вирішені, а саме: відсутність договорів про кордон з Латвією та Естонією, не до кінця вирішені питання про положення російськомовного населення в Балтії, а також питання, що стосуються торговельно-економічної сфери.

Що стосується прикордонного питання, то у його вирішенні були зацікавлені насамперед країни Балтії, для яких вирішення територіальних питань із сусідами було найважливішою умовою членства в євроатлантичних структурах. Ось чому керівництво спочатку Естонії, а потім і Латвії припинило наполягати на тому, щоб в тексті договорів про кордон з РФ були включенні посилання на Тартуський і Ризький договори 1920 р., а саме це було головною проблемою на переговорах із РФ з прикордонного питання. (Ризький договір був підписаний між Латвією та Радянською Росією 11 серпня 1920. За ним Латвія визнавалася Радянською Росією незалежною державою, а в територіальному питанні отримувала Пталовський район (або Абрене). Тартуський договір був підписаний між Естонією та Радянською Росією 2 лютого 1920. Естонія за цим договором визнавалася Радянською Росією як незалежна держава та отримувала територію Печерського району, правий беріг р. Нарви з Івангородом та прилеглими селами.) Важливим внеском у вирішення цього питання стало підписання в жовтні 1997 р. під час офіційного візиту президента Литви А. Бразаускаса в Росію Договору про делімітацію державного кордону і розмежування виключної економічної зони і континентального шельфу Балтійського моря [1, с. 21].

Досягнуті домовленості з прикордонного питання сприяли довгостроковому співробітництву і підписання не менш важливих договорів і угод між Росією та Литвою. Серед них договори про запобігання подвійного оподаткування, про розвиток туризму, про співробітництво Литви та Калінінградської області, про вирішення соціальних проблем і т. д. Усі ці питання були вирішені під час візиту тодішнього прем'єр-міністра Р. Паксаса в Москву в червні 1999 р. У жовтні 1999 р. договір про кордон був ратифікований сеймом Литви, а в листопаді президент Росії надіслав його для ратифікації в Державну Думу, але лише в травні 2003 р. Державна Дума ратифікувала його. Зволікання з ратифікацією було викликано небажанням російського керівництва полегшити Литві вступ до НАТО та ЄС.

А договір про кордон з Латвією не підписаний досі. Після чергового раунду латвійсько-російських переговорів у Ризі (серпень 1997), в ході якого було завершено погодження проектів договору, опис кордону, делімітаційної карти державного кордону між РФ та Латвією, було досягнуто домовленість про те, що після видання делімітаційної карти проект договору буде переданий на розгляд урядів двох країн.

Ускладнило досягнення домовленості з прикордонного питання і те, що в березні 2000 р. уряд Латвії вирішив відмовитися від тимчасової угоди з Росією про спрощений

порядок перетину кордону жителями прикордонних районів. Латвія мотивувала це тим, що дана угода не відповідала вимогам Європейського Союзу, членом якого вона прагнула стати. Отже, підписання договору затягнулося.

Справа зрушилася з місця в березні 2005 р. після згоди Росії не пов'язувати підписання договору про кордон з політичною декларацією про взаємовідносини між країнами. Планувалося підписати Договір про державний кордон між країнами 10 травня 2005 р. в Москві. Але 26 квітня 2005 р. уряд Латвії додав до договору текст односторонньої декларації, де зазначалось, що даний договір не пов'язаний із більш широким питанням ліквідації наслідків незаконної окупації Латвії. Латвійська сторона також декларувала, що не зачіпає, не зменшує і не віднімає у громадян міжнародних прав, у тому числі встановлених латвійсько-російським Мирним договором від 11 серпня 1920 р. згідно з міжнародним правом, державним правом Латвії і правовими вимогами [11].

Реакція з боку російського керівництва була очікуваною. МЗС Росії прокоментував прийняття односторонньої декларації як таку, що не відповідає інтересам Росії і фактично означає висунення до Росії територіальних претензій, відмову Латвії від визначення державного кордону, яку офіційна Рига кваліфікує як "прикордонну лінію", що суперечить принципам міжнародного права, принципам Заключного акту Гельсінської наради з безпеки і співробітництва в Європі, положенням Угоди про партнерство і співробітництво між та Росією ЄС. До того ж офіційну Москву роздратував той факт, що латвійська сторона не пов'язує договір про кордон з більш широким питанням про ліквідацію наслідків протиправної окупації країни. Тому питання про підписання договору відкладається на невизначений термін, доки Латвія не дезавує свою неприйнятну для Росії декларацію.

У свою чергу латвійська сторона не збирається відмовлятися від своєї декларації і наголошує на тому, що про жодні територіальні претензії не йдеться і що сама декларація ніяк не пов'язана з договором про кордон, а мета декларації – в односторонньому порядку розповісти про своє розуміння історії. Таким чином, підписання договору про кордон залишається невирішеним і досі.

На переговорах з Естонією в квітні 1997 р. були в основному досягнуті домовленості з узгодження та уточнення опису кордонів, делімітаційної карти. Було визначено порядок оформлення протоколу про точку стику морських кордонів Росії, Естонії і Фінляндії і завершено роботу про статус кордону. Проте хід переговорів ускладнився через те, що російська сторона вважала та наполягала на своєму праві вносити доповнення в робочий проект договору, а естонська сторона вважала узгоджений на робочому рівні в жовтні–листопаді 1996 р. проект договору про кордон остаточною і таким, що не підлягає змінам. Усі ці складнощі з укладанням договору про кордон з Латвією та Естонією також були пов'язані з небажанням російського керівництва створювати для цих країн сприятливі умови для вступу в НАТО.

На початку 1998 р., коли в Естонії відмічалася чергова річниця підписання Тартуського договору, виникло заострення в російсько-естонських відносинах. Справа в тому, що Росія вважає Тартуський договір таким, що втратив чинність з моменту входження Естонії до складу СРСР, а також не визнає факт окупації та анексії Естонії Радянським Союзом. Позиція російського керівництва щодо цієї проблеми зрозуміла, оскільки, якщо Росія визнає факт окупації та анексії, то всі російськомовні жителі Естонії, які прибули туди після 1940 р., вважатимуться окупантами, а колишні російські військові – "військовими окупаційної армії", яких можна буде на законних підста-

вах депортувати з Естонії. Крім того, при визнанні анексії, переговори були б відкинута до вихідного пункту, оскільки Тартуський договір від 2 лютого 1920 р. автоматично буде вважатися чинним, а Печорський та Кінгисепський райони РФ – незаконно окупованими Росією.

Укладання договорів про сухопутний кордон та про морський кордон відкладалося. Проте в березні 1999 р. після внесення деяких незначних поправок вони були парафоровані, але процес підписання цих договорів затягнувся на шість років. 18 травня 2005 р. в Москві міністри закордонних справ Росії та Естонії С. Лавров та У. Паєт підписали договір про російсько-естонський державний кордон і договір про розмежування морських просторів у Нарвській та Фінській затоці. Здавалося, нарешті, проблема кордону вирішена. Залишалося лише ратифікувати ці договори, і саме тут виникли проблеми. Російська сторона чекала на ратифікацію договорів естонським парламентом. 20 червня 2005 р. парламент Естонії прийняв закон про ратифікацію, який містив посилання на Тартуський мирний договір 1920 р. та декларацію Державних зборів Естонії про відновлення конституційної державної влади від 7 жовтня 1992 р. У преамбулу законопроекту було включено положення про правонаступництво Естонської республіки, створеної у 1918 р., підкреслювалося, що Тартуський мирний договір зберігає свою дієвість, незважаючи на зміни, що містилися в положенні про державний кордон. Також естонські депутати додали до преамбули законопроекту положення про окупацію та анексію Радянським Союзом Естонії в 1940–1991 рр. Ще було включено посилання на декларацію, де йшлося про те, що Естонія в 1940 р. "стала жертвою агресії з боку Радянського Союзу, її незаконно інкорпорували до складу СРСР" [8].

У відповідь на це російське МЗС заявило, що не вважає можливою ратифікацію договору про кордон з поправками естонського парламенту. І вже 1 вересня президент Росії підписав розпорядження про намір Росії не ставати учасником двох раніше підписаних з Естонією договорів з прикордонних питань. Російське керівництво мотивувало це тим, що естонський парламент прийняв положення, які пов'язують ратифікацію цих договорів з внутрішньодержавними документами Естонії, а також з Тартуським мирним договором, який втратив чинність. У Москві вважають, що ці положення "не відповідають об'єктивним реаліям, створюють помилковий контекст для тлумачення і реалізації цих положень. Законодавчо знову підтверджується низка неприйнятних для Москви оцінок входження Естонії в склад СРСР" [7]. Саме тому російське керівництво вирішило, що ратифікація даних договорів не відповідає інтересам Росії і запропонувало заново розпочати переговорний процес.

У свою чергу Естонія не вбачає в своїх діях жодних суперечностей. Президент Естонії А. Рюйтель заявив, що "позиція естонської держави полягає в тому, що договори, підготовлені в ході довгих переговорів, слід було б ратифікувати в їхній теперішній формі. Це було б для Росії найкращою можливістю вирішення проблем, що не вирішувалися довгий час". Він також відмітив, що "прийнятий парламентом Естонії закон про ратифікацію договорів про сухопутний кордон та про розмежування морських просторів перш за все внутрішньодержавний документ, який не змінює тексту прикордонних договорів" [9].

Доля вирішення питання про кордони відкладається на невизначений термін. Підписання договору про кордон важливе для Естонії, але вона не може відмовитися від свого минулого. І справа тут не в тому, що в майбутньому Естонія висуватиме територіальні претензії

Росії – естонське керівництво неодноразово підкреслювало, що немає жодних територіальних претензій до Росії, а в тому, щоб Росія офіційно визнала факт окупації Радянським Союзом Естонії, на що російське керівництво відповідає категоричним запереченням.

Не краща ситуація склалася і навколо питання про національні меншини. Лише в Литві проблема була остаточно вирішена шляхом прийняття Закону про громадянство 5 грудня 1992 р. – так званого нульового варіанта. Згідно з цим законом громадянство Литви може бути надано всім жителям Литовської республіки, які до 3 лютого 1989 р. (дата виходу першого закону про громадянство) проживали в Литві, мали легальну реєстрацію і висловили бажання стати громадянами країни [13]. Відносна легкість в отриманні громадянства порівняно з Латвією та Естонією пояснювалося тим, що на території Литви нетитульні жителі становили лише 9 % від загальної кількості населення.

Проблема ж масової відсутності громадянства в Латвії та Естонії виникла у зв'язку з тим, що вихідцям з Росії та інших республік колишнього СРСР в 1991 р. не було надано автоматично громадянство цих республік, а відновлене лише для громадян довоєнної Латвії і Естонії та їхніх нащадків. Основною причиною ненадання громадянства було те, що нетитульне населення цих республік становило в Латвії 33 %, а в Естонії 29 %, а самі ці держави і донині побоюються втратити свою національну ідентичність через велику кількість національної меншості. Саме тому уряди цих країн внесли багато обмежень щодо можливості отримання громадянства, проте сам процес натуралізації не відкинутий і розроблений законопроектами цих країн.

У Латвії все почалося з того, що 15 жовтня 1991 р. парламент прийняв постанову, за якою громадянами Латвії визнавалися тільки ті, хто мав її громадянство до 17 червня 1940 р. та їхні нащадки. Майже третина населення залишилася за бортом, не маючи ніяких політичних прав. Закон про громадянство, прийнятий у липні 1994 р. залишив цю проблему невирішеною. Лише 13 тис. осіб з 730 тис. легальних латвійських негромадян змогли отримати громадянство шляхом натуралізації. У червні 1998 р. прийнято поправки до Закону про громадянство, що відміняв вікові квоти натуралізації і надавав латвійське громадянство дітям негромадян, які народилися в Латвії після 21 серпня 1991 р. [6, с. 28]. Це полегшило проблему отримання громадянства, проте остаточно її не вирішило. Процес натуралізації йде доволі повільно і на сьогоднішній день лише 100 тис. осіб натуралізувалися, в той час як більше ніж 400 тис. залишаються поки без громадянства. Поки що зарано говорити про те, коли буде розв'язано проблему нетитульного населення Латвії, але процес натуралізації національних меншин триває.

Приблизно така ж ситуація склалася і в Естонії. Усі питання, пов'язані з громадянством, знайшли своє відображення в трьох законах про громадянство 1922, 1938 та 1995 р. Інститут громадянства був відновлений 26 лютого 1992 р. і тоді ж з деякими обмеженнями набув чинності закон про громадянство 1938 р. Але в 1995 р. був прийнятий новий Закон про громадянство, згідно з яким естонське громадянство може бути надано від народження, шляхом отримання громадянства та шляхом відновлення громадянства. Основні умови отримання громадянства іноземцями такі: 1) досягнути 18 років; 2) проживати на території Естонії не менше 5 років; 3) знати естонську мову; 4) знати Конституцію Естонії і закон про громадянство та ін. [6, с. 9]. В Естонії на сьогодні налічується приблизно 120 тис. негромадян. Темпи

натуралізації доволі повільні: в 2000 р. отримали громадянство 3,4 тис. осіб, в 2001 р. – 3 тис., в 2002 р. – 4 тис., а в 2003 р. – 3,7 тис. [10]. Одна з основних причин низьких темпів натуралізації – мовні вимоги, небажання нетитульного населення складати іспити з історії країни та Конституції. Вирішення цього питання відкладається на невизначений термін, і скоріше за все процес отримання громадянства затягнеться, як і в Латвії, не на один рік.

Росія ж, у свою чергу, використовує проблему російськомовної меншості в Естонії та Латвії на свою користь, мотивуючи своє втручання у внутрішні справи цих країн порушенням прав людини та утиском російськомовної меншості. Усе це, звісно, не сприяє покращенню відносин між Росією та прибалтійськими країнами, а навпаки, призводить до подальшого погіршення відносин.

Отже, у відносинах країн Балтії з Росією до сьогодні залишилися багато невирішених проблем, головною з яких є те, що жодна зі сторін ще не готова до конструктивного вирішення питань. Лише Литва знайшла спільну мову з Москвою, хоча залишається проблема Калінінграду. Але це вже інша проблема, що зачіпає інтереси не лише Росії і Литви, а ще й ЄС. Територіальні та націона-

льні питання досі ще остаточно не вирішені ні в Латвії, ні в Естонії, і доволі важко спрогнозувати подальший розвиток подій. Одне зрозуміло точно, що для вирішення проблемних моментів у взаємовідносинах між країнами Балтії та Росії знадобиться багато часу і необхідне бажання протилежних сторін йти на зустріч один одному, яке поки що не простежується в їхніх діях.

1. Воронов К. Балтийская политика России: поиск стратегии // Мировая экономика и междунар. отношения. – 1998. – № 12. 2. Baltic Charter (contained in the appendix to Council on Foreign Relations, U.S. Policy Toward Northeastern Europe). 3. Moshes A. Turn of the Century: Russia Looks at the Baltic Sea Region // UPI Working Papers, 12. – 1998. 4. Walker M. Variable geography: America's mental maps of a Greater Europe // International Affairs. – 2000. – 76/3. 5. Vares P., Zhuryari O. Estonia and Russia, Estonians and Russians: A Dialogue. – Tallinn, 1996. 6. Zaagman R. Conflict Prevention in the Baltic States: The OSCE High Commissioner on National Minorities in Estonia, Latvia and Lithuania. – Flensburg, 1999. 7. <http://newsru.com/russia/1September2005/estonia.html> 8. <http://newsru.com/russia/27June2005/estonia.html> 9. <http://newsru.com/russia/6July2005/estonia.html> 10. <http://www.hrights.ru/text/b9/Chapter10.htm> 11. <http://www.mk.gov.lv/en/policy/bilateral-relations/statement/Declaration> 12. <http://www.psifoundation.ru/publications/2003/05/baltika1.htm> 13. <http://www.sociumas.lt/Rus/Nr9/migrac.asp>

Надійшла до редколегії 23.11.05

Д. Расшивалов, канд. екон. наук

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ СВІТОГОСПОДАРСЬКОЇ РИЗИКОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ ТЯГАРІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розглянуто методологічні питання ризикологічного змісту процесу глобалізації та ризикогенності глобального економічного розвитку. Аналізуються ризики глобалізації та глобалізація ризиків.

The article dwells on the methodological issues of risk content of globalization and risks of global economic development. It analyses the difference of globalization's risks and the risks of globalization.

Постановка проблеми. На нашу думку, суспільний розвиток можна аналізувати, зокрема, як процес ускладнення методів захисту від різноманітних ризиків. Як зазначав у цьому сенсі І. Пригожин, нобелівський лауреат з фізики та суспільствознавець – ризиколог, імовірнісний характер природних, соціальних і технологічних процесів об'єктивно зумовлює існування ризику, що визначає неоднозначність передбачень, відхилення від очікуваного результату в суспільному житті та неможливість керувати суспільством як жорстко детермінованою системою [23, с. 46].

Здається, що саме можливість поводження зі світовим господарством як із самодостатньою та жорстко детермінованою системою послугувала причиною доктринального прийняття відомих та згодом широко розкритикованих принципів "Вашингтонського консенсусу", що розглядалися необхідними та достатніми для макроекономічної стабілізації країн, так і для їхнього довгострокового розвитку. Згодом саме реалізація цих принципів і поставила питання про "тягарність" глобалізації [28]. Отже, уявляється цікавим розглянути глобалізацію як своєрідний ризиковий феномен.

З методологічного погляду для розуміння ризикогенності глобального економічного розвитку треба звернутись до теоретичного визначення особливостей категорії ризику, але саме з позиції світогосподарської ризикології та процесів глобалізації, що відбуваються у світовій економіці. Відтак вважаємо за доцільне поставити питання про ризикологічний зміст процесу глобалізації.

Дослідженість питання. Сутність глобалізації, її теоретичне підґрунтя рушійні сили і суперечливі результати широко і докладно описано і проаналізовано як у вітчизняній, так і закордонній економічній та суспільствознавчій літературі. Зокрема, досліджуючи ризикологічні аспекти цього процесу, автор спирався на методологі-

чні роботи О. Білоруса, А. Гальчинського, В. Вітлінського, І. Ісаєва, А. Качинського, М. Клапківа, Ю. Пахомова, А. Філіпена, О. Яницького, а також на праці У. Бека, К. Омаї, Н. Лумана, Дж. Стігліца та ін.

Теоретичне з'ясування ризикологічного змісту процесу глобалізації потребує контекстуального звуження аналізу наукового доробку з цього кола питань та звернення до тієї частини методологічних праць, що дають змогу підійти до осмислення глобалізації з позицій світогосподарської ризикології. Проте вважаємо, що наш аналіз відночас потребує й контекстуального розширення та звернення до науково доробку сучасного суспільствознавства та, зокрема, соціології.

Слід звернути увагу, що концептуальні роботи, в яких уперше було поставлено питання про економічні засади глобалізації (К. Омаї) та окреслено соціологічний зміст поняття "суспільство ризику" (У. Бек, А. Гідденс, С. Леш), з'явилися практично одночасно на початку 1990-х рр. [3; 35; 44; 36; 28].

В українській літературі питання суспільства ризику вперше були розглянуті в працях М. Клапківа, а також у методологічних роботах В. Вітлінського та В. Горбуліна і А. Качинського [15; 7; 14; 9]. Зокрема, згадані автори вважають, що суспільство ризику – це постіндустріальна формація індустріального суспільства [9; 14]. На нашу думку, методологічним підґрунтям для розуміння сучасного соціуму як суспільства ризиків може слугувати теорія постіндустріального суспільства як широка соціально-економічна концепція, що не створює суспільну формацію, а пояснює основні закономірності розвитку соціуму на засаді аналізу його технологічного базису.

У роботах, багато з яких уже стали класичними, дослідники постіндустріального суспільства А. Кумарасвами, А. Пенті, Д. Пісмен, Р. Арон, Дж. Гелбрейт, У. Ростю, К. Томіна, А. Турен, Ф. Махлуп, Д. Белл від-